

Debrecen város lakosságának
foglalkozási sígata
névint
a XVIII. század végéig.

Írta:
Falkai Lajos

Debreczen város lakossága foglalkozási ágak szerint a XVIII. század végéig.

Irtá: Zoltai Lajos.

A debreczeni kézműves mesterségek története az Árpádok kora első századainak ködös homályában vész el. Valamiképen a város multja is. Bár írott emlékek sokáig hallgatnak Debreczenről, eredetét jóval messzebbre vezethetjük vissza a XIII. század elejénél, amikor a várad Regestrum emliti először rabszolgának tulajdonjoga felett folyt pörös ügyben.¹ Talán már honfoglaló őseink is itt találták megült helyül; talán a szent királyok vár-szolgái vagy vendégei valának legelső lakosai. Az első feltevés valószínűbb. Neve után következtetve szláv településnek látszik. Vagy amaz apróbb benszültött törzsek valamelyikének falva, amelyek a IX. század végén a Tisza—Szamos közének felette gyér népességét alkották, vagy pedig későbbi szláv települők szállása. Az ősi szláv telep azonban jó korán megmagyarosodott a hódító magyarok beolvasztó ereje, újabb beköltözések s összeházasodás-okozta véркеveredések által.

Épen a telep szláv eredetéből s az uralkodó fajhoz való viszonyából következtethetjük azt, hogy e „jó föld”-nek (a szláv Debreczen szó magyarul ezt jelenti)² lakossága dologra, kézi munkára szorított nép volt; különféle mesterségeket űzött, amelyek nélkül már el nem lehetett a keresztyén polgárosodás áldásait megízlelt harcos magyarság. A pécsvárad, pannonhalmi, garamszent-benedeki, dömösi apátságoknak, meg a veszprémvölgyi apácáknak legrégibb oklevelei a biznyság reá, mennyi kézműves élt már a XI. és XII. században a meglepő gyorsan szaporodó és népesedő falvakon: ács, esztergályos, fazekas, kovács, kádár, kerégyártó, méhsőr készítő, molnár, nyereggyártó, ötvös, süttő, szabó, szíjgyártó, szücs, timár és varga. Akárhány falu több mesterembert számlált, mint szántóvetőt, csak a lovas- és szekeres-szolgák, az udvarnokok, halászok és kanászok voltak többen.³ Föltehető, hogy szakaszított így volt ez Debreczenben is, tartozott

legyen bár akár királyi várhoz, talán a kolosihoz, miként Nádudvar, Szoboszló, Szovát; talán a biharihoz, miként Bajon és Ebes;¹ akár pedig valamely honfoglaló nemzetség tartományához. Lakosai főképen kézműipari foglalkozásokkal rótták le a munkabeli szolgálatot, amivel uraikhoz kötelesek valának.

Még eddig csak sejtett tényezők népességre és vagyonosodásra nézve már a XIII. század végén derekasan felibe emelték Debreczen a szomszédos falvaknak. Oklevelek már ekkor debreczeni kalmárokról beszélnek;² a püspöki és pápai tizedjegyzékek egyszerre 2—3 gazdagon Bihár mellett, mint legtekintélyesebb egyházmegyének Várad és Bihar mellett, mint legtekintélyesebb ekleziáját említik;³ hatalmas templom épül faragott kövekből és kolostorok települnek benne;⁴ Dózsa nádor pedig fényes udvart tart debreczeni kastélyában.⁵ Ugy, hogy Róbert Károly király uralkodása alatt nemcsak mint egy nagy uradalom főhelye, hanem mint ipar, kereskedés, szellemi élet virágzásnak induló gócz-pontja, mint magasabb fokú kulturális fejlődés szárnyait bontogató város jelenik meg előttünk.

A fejlődés természetes rendje hozta magával, hogy a jogok, kiváltságok és szabadalmak, amelyekkel a királyok és földesurai elhalmozták Debreczennek iparágak szerint czéhekben tömörülő polgárait s a polgárok összeségét, a civitast, — nem megelőzték, hanem követték a különböző mesterségek meghonosodását; nem születtek, hanem felnevelték a debreczeni nép ipari tevékenységét. A kézműipar már réges-régen annak előtte gyökeret vert a debreczeni talajban, amikor mesterembereink érdekeik védelmére irott pontokba kezdték foglalni gyakorlatból kifejlődött jog-szabályaikat s ezekhez előjáróik, földesuraik és a királyok megerősítését kérelmezték. Ebben a szepesi és erdélyi százok példáját követték, akik már a XIII. század közepe táján kezdték a czéhféle társulások alakítását.⁶ A legelső czéhlevél pedig, amely Magyarország területéről e nemből ismeretes, 1307-ben adatott ki s ez a kassai szücsöké. Időre nézve közel esik már ehez a debreczeni vargák kiváltság levelének keletkezése. A levél ugyan török dúlások és tüzgyuladások között más czéhekével együtt elveszett, de az emlékét fenntartották Enyingi Török János 1555-ben kelt magyar nyelvű levelének következő szavai: „A debreczeni vargamesterek hozának mi előnkbe egy régi levelet, ki az ű mesterségekről volna, kit régen a városnak adtak volna a

¹ Regestrum Varadinense 250., 380., 329., 145., illetőleg 291. 283. és 208. sz. esetei.

² Turul. IX. évf. Dózsa nádor és a debreczeni család.

³ Bunyitay V.: A várad püspökség tört. II. 269. III. 215—228. Monum. Vaticana Hung. Rationes coll. pontf. III. 41. stb.

⁴ U. o. II. 431. 444.

⁵ Turul id. h.

⁶ Szádeczky: A czéhek történetéről Magyarországon.

¹ „Regestrum varadinense“ 385. pörös esete.

² Szücs István: Debreczen sz. kir. város tört. I. k. 27.

³ Acsády I.: A magyar jobbágyág története.

Régi Okmányok és Levelek Földén Debreczen Tört. 1906.

régi királyok, kinek immár volna kétszáz esztendejénél több¹. E levélnek tehát, Török János Hunyad vármegye örökös főispánja s Debreczen földes ura tanuskodása szerint, 1355 előtt kellett írónia. Állitunk más előkelő tanut is arra nézve, hogy a feudális kor ipari-munka szervezete már igen régen jól kifejlődött Debreczenben is. Zsigmond király 1405-ben adott privilegiumában minden debreczeni czéhtől egy-egy művet követel lovászmestere részére.² Ez a királyi rendelkezés több czéh fennállását föltételezi. Ámbár kifejezetten írott emlékek a vargák czéhen kívül még csak a szűrészővők és gubacsapókéról állítja, hogy már a XIV. században is meg volt. Utóbbiak rendtartásait 1395-ben erősítették meg Dózsa László és Monaki Sándor földesurak. Ugyanezekhez 1440-ben Demjén Lőrincz főbíróságában a városi tanács, 1462-ben Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János özvegye, 1531-ben I. János király jóváhagyását is megnyerték. 1464-ben ugyancsak Hunyadi Jánosné évente két vásár tarthatása jogát engedélyezi nekik a rólok nevezett Csapó-utczában; ezt a szabadalmat Szapolyai János király is megerősítette 1536-ban. Van czéhlevelők 1513. és 1540-ből is.³

Többi czéheinkre vonatkozó legrégibb oklevelek a XV. és XVI., akárhányé csak a XVII. századból erednek. A *szűcsök* első ösmert czéhlevelét Hunyadi János parancsára 1449-ben adták ki Mészár Gergely akkori főbíró és esküdt társai. A szűcs mesterek közül megemlíti ez oklevél Alföldi Pált, Pósa Miklóst, Érpály Pált, Bánkó Pált, Homokutczai Gergelyt, Póka Gált, Kassai Simont, Ungi Pált, Péchy Balázst, *Szlavoniai Verézei* Ferenczet, *Szlavoniai Garai* Antalt és Lukácsot, Nemes Barnabást stb.⁴ Ez okirathat foglalt régi jogszokásokat erősíti meg enyingi Török Bálint 1538-ban, — husz év mulva fia Török János. 1569-ben újra átirta János Zsigmond. Később más rendtartást csináltak s 1584-ben Báthori Zsigmonddal is megerősítették azt.⁵

Régiségre nézve vetekszenek a szűcsökével a *posztó-szabó, posztónyíró mesterek*, meg a *mészárosok* czéhei. A debreczeni igaz czéhes szabó mesterek, meg a szomszédos Boldogfalvában lakó kontárok közt már Hunyadi János ország kormányzója csinál jó rendet, amint erről Porkoláb Bálint debreczeni bíró 1470-beli okirata tanuskodik. Ismeretes első rendtartásuk 1468-ból való; ezt Nagy Mihály bíró és tanácsa Szilágyi Erzsébet beleegyezésével adta volt ki Szabó Benedek, Somogyi Gergely, Szabó Máté, Szabó Péter, Szabó Mihály, Nyíró Bálint, mind a két Nyíró György, Szabó Szaniszló Mihály tiszteletes férfiak és több szabó

¹ Eredeti Debreczen város muzeumában.

² Szűcs I. id. m. I. 64.

³ Szűcs I. id. m. I. különböző lapjain.

⁴ Eredeti a városi közlevéltárban. Vegyes tartalmu iratok 1. sz. a.

⁵ Szűcs és Szádeczky-id. m.

mesterek kérésére. Privilegialis alakban János király is átirta 1530-ban.¹

A *mészárosok* Hunyadi János özvegyétől szép szabadalmakat kapnak 1478-ban s ezt Török Bálint is megerősítette 1538-ban. Költse László főbíróságában 1512-ben újabb kiváltságokkal gyarapodnak annak viszonzásául, hogy Debreczen és Buda között az ő czéhök tagjai teljesítik a postálkodást. Legrégibb szabályaik Szapolyai János 1436- és János Zsigmond 1564-dik évi privilegialisából ismeretesek.²

Kovácsok, szíjgyártók, kaszacsinálók és sarkantyuművesek közös czéhe pontosan meg nem határozható esztendőben Szilágyi Erzsébettől és Hunyadi Mátyástól kapott szabadalmakat. E levelők azonban az 1484. évi czegléd-utczai tűzvészkor elpusztulván, 1489-ben rendtartásaikat Kovács Barnabás és Szíjgyártó Benedek czéhmasterségeken ismét írásba foglalták s azokat 1530-ban János királlyal megerősítették. Később a kovácsok a *csiszárokkal* és *lakatgyártókkal* alkotnak együttes czéhet, mely a régi latin szabályzat helyett 1619-ben magyar nyelven csinál újat s ezt 1620-ban Bethlen Gábor fejedelem csinosan körül festett pergamenen megerősítve, ismét kiadja.³ A debreczeni lakatgyártók még előbb, 1607-ben, a kovácsok és csiszárok beleegyezése mellett a remeklésre nézve kölcsönös megállapodásra jutottak a váradi lakatósokkal.⁴

A *timárok*, kikről fentebb már egyszer szó esett, 1486-ban erősítették meg a tanács által czéhszabályaikat. 1560-ban II. János királytól privilegialist kaptak. 1580-ban új rendtartásokat készítették még latin nyelven. De már az 1599-ben újonnan kiadott ártikulusaikat magyarul szentesítették meg. A timár legények rendtartásai 1621-ben keltek.⁵

Az *ötvösök* legrégibb czéhlevelét a kecskemétiak 1557. évi ártikulusaiból ismerjük, akik 1551-ben a török elől Kecskemétre menekülván, ott új czéhet alapítottak s a debreczeni anyaczéh mestereitől Ötvös Sebestyén. Ötvös Benedek és Ötvös Imréttől kértek kölcsön szabályzatot.⁶ 1598-ban e régi szabályzat után magyar nyelven új czéhlevelet szerkesztettek Duskás István főbíróságában, amikor is Tóth János, Gyulai István, Gyulai János, Szereti István valának hitös czéhmenterek s Váradai Boldisár, Hósek Gáspár, Farkas Bertalan, Váczi Lukács, Szíjgyártó János, Taraczk János, Gyulai Miklós, Némöthi András, Szakács János, Szegedi Márton, Debreczeni János, Gyursa János a czéh tagjai.

¹ U. o.

² U. o.

³ Amannak eredetije a városi közlevéltárban, emezé a városi muzeumban.

⁴ Szűcs id. m.

⁵ A városi muzeumban, mely e czéhnek számos más oklevelét őriz.

⁶ Hornyik S.: Kecskemét város története II. 271—279.

Az új rendtartást előbb Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, majd 1600-ban Rudolf magyar király is megerősítette.¹

A *borbélyczéh* levele 1583-ból való, a legrégibb Magyarországon, melyet e nemből ismerünk.²

A *kerékgyártóké* 1589-ben kelt s a következő esztendőben Báthory Zsigmond újra kiadta privilegium alakjában.³

Rudolf király a debreczeni ötvösök, szabók, timárok, vargák, ácsok (akiknek 1627-ben, a leégett András templom felépítésekor Kerekes Tamás az előjárójuk), kovácsok, *szappanosok* és *csizgyártók* vámmentességét 1593-ban újra megerősíti, miután ide vonatkozó okleveleik, melyeket a régi királyoktól kaptak, elvesztek.⁴

A *szappanosok* mestersége is vissza nyulik a XVI. század közepére, ha — mint az iméntiekből következtethető — nem messzebb. 1597-ben szabadalmakat kapnak Báthory Zsigmondtól.

— 1598-ban írott rendtartást a tanácstól s azt egy év múlva Rudolf király is megerősíti. II. Mátyás 1609-ben, Bethlen Gábor 1619-ben s I. Rákóczi György 1648-ban és III. Ferdinánd 1951-ben emeli őket kiváltságokkal.⁵ A kecskeméti és kőri szappanosok a mieinké után szerkesztik a maguk czéhlevelét 1642-ben.⁶

A *szígyártók*, miután külön váltak a kovácsoktól, csizároktól, 1599-ben saját szokásaik szerint csináltak a tanács jóváhagyásával maguknak rendtartásokat.⁷

A később nagyon megfeszedett *csizmadiák* nem előbb, hanem csak 1604-ben alakítottak czéhet. Ezt pedig így véljük magyarázhatónak: a csizma, mely a honfoglaláskori lovas magyarság ruházatának kedvelt kiegészítő része volt, nyugati befolyások következtében már az Árpádok végén kiment a divatból; hanem a törökkel való mindennapi érintkezés közben, különösen a XVI. század második felében ismét kedvelt lábbelivé lett s kezdte kiszorítani, főként a jobb módú nemesség, meg a városi polgárság körében a sarut, szekernyét, bocskort és bőr-kapeczakát, melyeknek készítése a varga mesterséghez tartozott. A fentebb mondott évből való a debreczeni csizmadiák magyar nyelvű artikulusos levele.⁸ A csizmadiák és vargák annakutána is majd másfél száz esztendőn által sűrűn összetűztek egymással czéhes munkakör kölcsönös áthágása miatt.

Az *asztalosok* czéhe keletkezését sem vihetjük vissza messzebb a XVII. század elejénél; de már jóval annak előtte találkozzunk nyomaival Debreczenben lakó asztalos mestereknek. Mert

¹ Századok 1877. évf. 800 stb. és Tört. Tár 1887. 595. l.

² Századok 1890. évf. 642. l.

³ Szádeczky L. id. m.

⁴ Szűcs id. m.

⁵ Eredetben mind a városi muzeumban.

⁶ Hornyik id. m. II. 167.

⁷ Szádeczky L. id. m.

⁸ Eredetije a városi közlévtárban.

1547—56-ból fennmaradt legrégibb jegyzőkönyveink említik Deszka Gergely, Asztalos László, Asztalos János, Asztalgyártó Mátyás, Asztaljártó Ferencz, Tamás és János nevű polgárokat, akik hihetőleg valamennyien a nevökkel nevezett mesterséget folytatták. De mivelhogy kevesen valának még, valamely anyaczeh, például a váradi vagy még inkább a kassai filiáját alkották, vagy pedig ezekkel együtt éltek közös czéhben. A városi tanács Asztalos Jakab és Balyk Jeremiás, valamint több asztalos mesterek kérésére 1620-ban adta ki első artikulusos levelöket.¹

Ezek az ismert legrégibb czéhek Debreczenben. Az 1657. évi városi jegyzőkönyv tizennégynek mondja az *öreg czéhek* számát; ezeken kívül újakul említi a *csapók* (valószínűleg amennyiben a szürvérszövöktől ez időben válhattak külön), *fazekasok*, kik a Hortobágy sárjából mivelnek² és az *erszénygyártók* czéhet. De már 1547-ben előfordul *Erszénygyártó* Mihály, akit Szabó Imre nevű ember meggyilkolt volt.

Ugyane századból följegyzések és artikulusok maradtak reánk néhány más czéhről is. A *takácsok* közt 1624-ben felmerült vitás esetről a tanács régebbi jogszokásukra hivatkozva, hoz döntő határozatot. Majd 1642-ben beleegyezett a tanács, hogy a debreczeni takács czéh a maga czéhlevelét jó feltételek mellett a németi takácsoknak átadhatta. A *kerékgyártók* 1668-ban a kassai bírótól és tanácstól kaptak czéhszabályzatot. Ez az eset nem áll egyedül. A debreczeni *gombkötőknek* is olyan czéhlevelök van városi levéltárunkban, amelyet a kassai tanács állított ki igen diszes alakban 1680-ban, ámbár a debreczeni tanács nekik meg a *kötélverőknek* ugy engedte meg 1672-ben czéh alakítását, hogy az erszénygyártók artikulusaihoz akkludáljanak. A *molnároknak* is volt czéhök már 1677-ben.²

Mindemez adatok arról tanuskodnak, hogy Debreczenben már a régi időkben is sokféle mesterség virágzott s a város lakosságának tekintélyes rétegei tömörültek az ipari érdekek védelmére alakult, a testületi szellemet, az összetartás érzetét nevelő, a jámbor erkölcsöket és az emberbaráti szeretet ápoló emez önkormányzati szervezetekesekben. Szinte természetes, hogy a czéhes iparosok a város belső kormányzása s a város fejlesztése körül is igen jelentős szerepet vittek. A XV. és XVI. század névszerint ismert több főbírájáról biztosan kimutathatjuk, hogy vagy maguk is mesteremberek valának, vagy apjuk volt czéhmester, mint például Sike Péteré, a krakói egyetemen baccalaureatust nyert főbíróé. A XVII. század folyamán a bírói széket ugyan többnyire a még vagyonosabb kalmári rendből töltötték be; de azért a czéhek még ekkor is adtak néhányszor főbíró Debreczennek. Így Kerekes Mihályt (1646 és 1650), s a különösen érdemes Balyk

¹ Meg van a városi muzeumban.

² A városi levéltárbeli régi jegyzőkönyvekből és czéhlevelekből vett adatok.

Andrást (1666, —68, —70, —72, —74, —76, —78, —80, —82, —84. és 1688. években). akik az asztalos gyalupad mellől emelkedtek a legfőbb városi tisztségre.¹

Fejlett virágzó ipar, kiterjedt élelnek kereskedelem erősítették meg Debreczent annyira, hogy a hosszú török uralom idejében török, magyar és német részről reá nehezedett terheket hordozhatta, számtalan elemi csapásokat elviselhetette, ki is heverhetett. Tulnyomólag földmiveléssel foglalkozó község az adóztatásoknak, sarszolgáltatásoknak, sokféle gazdálkodásnak és szolgálatnak akkora mértékével meg nem birkózhatott volna. Nem is az ösfoglalkozások tartották a város népét; nem ezek voltak jövedelmeinek legfőbb forrásai. Számszerűleg kimutathatjuk, hogy egy negyed századdal azután, amikor a függetlenségét veszített Erdéllyel együtt Debreczen is visszakerült a magyar korona fennhatósága alá, hány önálló mesterember, hány kereskedő és hány földmives polgár élt e városban. Az ide vonatkozó adatokat egyik korábbi tanulmányomból veszem át:

A polgárok anyakönyvébe 1709-től 1715-ig összesen 1031 iparost, kereskedőt s értelmiséghez tartozót jegyeztek be; míg ugyanezen idő alatt „kocsiskodó, szekereskedő, majoroskodó, szántó-vető“, valamint meg nem nevezett más foglalkozású egyének közül csak 457 vételt fel magát a polgárok közé. Az 1715. évi, különben nagyon hiányos országos összeírás a Debreczenben talált 922 gazda és lakó közül 435-öt mond mesterembernek és kalmárnak; 314-et pedig szántó-vetőnek. Sokkal kimerítőbb és megbízhatóbb a tanács által 1714-ben elrendelt összeírás. Nagy kár, hogy ennek csak a város fele részére, nyolcz utcza közül két nagyobb és két kisebb utczára vonatkozó füzetek kerültek elő eddig. E négy derék utczában összeírt 1290 adózó egyén, — a város adófizető összes polgárának körülbelül fele — kilenczvenhárom különböző kereseti ág között oszlik meg.

Volt pedig az 1290 egyén közül:

a) őstermelő (gazda, mezei munkás, pásztor stb.)	403
b) iparos	654
c) kereskedő, kalmár, kufár	233

összesen 1290

Vagyis a fél Debreczenben minden száz önálló egyén közül 31 szántó-vető, mezei munkás és pásztor; 51 mesterségből él; 18 pedig kereskedik, üzérkedik. Ösfoglalkozások minden egyes mivélőjére kettőnél több iparos és kalmár esik.²

E fél összeírás alapján is hozzávetőlegesen kiszámíthatjuk a város összes lakosságát.

Levéltári kutatásaimból tudom, hogy a debreczeniek hajdan

¹ Asztalos czéh legrégibb jegyzőkönyve a városi muzeumban.

² Zoltai: „Debreczen a török uralom végén“. 139 l. V. ö. Zoltai: „Debreczen 200 év előtt“ Magy. gazd. Tört. Szemle 1902 évf. I. f.

gondosan vigyáztak arra, hogy a tizedek lehetőleg egyenlő teherviselőképeséssel birjanak; ennél fogva a felső és alsó járás körülbelől egyforma számú lakosságból állott. Ha idők folyamán halálozások, átköltözések által vagy bármi ok miatt a mérleg megbillent, a tizedek beosztásában kiigazításokat csináltak s így állították helyre az egyensúlyt. A város fele részében összeírt 1290 adó alanyok kétszeresét bátran felvehetjük, hogy aztán öttel szorozva ezt, megkaphassuk az egész város valószínű népességét: 13,000 lelket. Ennél több lakosa Debreczennek az 1709/10. évi nagy pestis után aligha volt; de kevesebb sem igen lehetett, miután az 1739. évi mirigy halálról azt mondják, hogy a város lakosságának mintegy felét ragadta el. A dögvészben meghaltak száma ugyanis 8600 volt.¹

A város lakosságát tehát kevéssel a szatmári békekötés után 13,000 főre becsülvén, megállapíthatjuk azt is, hogy az adóköteles lakosok, vagyis az önálló foglalkozást űzők, akik családfőeknek is tekinthetők, 19.7%-át tették az összes népességnek. Ez arány-számból kézműiparosokra 10. — kereskedőkre, s más efféle üzérkedőkre 3.5%-; — ösfoglalkozást folytatókra pedig 6.2%- esett. Vagyis Debreczen lakossága felének a kézműipar volt kenyéresző foglalkozása. Ezzel bebizonyítottuk a város tulnyomóan iparüző jellegét a XVIII század elején.

Ez a jelleg III. Károly és Mária Terézia hosszú országlásuk alatt is megmaradt. Az ország gazdasági helyzetében, a munka-szerkezetben lényeges változások nem jelentkeztek; de megszűntek a pusztító harcok s kétszázados állandó zűrzavar, hadi élet után ismét bátorságosan folytatótt a termelő munka. Jeles gazdaság-történetíró szavait idézve: „hiányzott a gazdasági szakismeret, lepadtak az anyagi segéd eszközök; a tömegnek nem volt elég tőkéje, marhája, szerszáma, más nemű felszerelése; hiányoztak az országutak, más közlekedési eszközök, vizek szabályozása s sok egyéb, mi a termelő munka sikerének előfeltétele. De visszatért a nép munkakedve s minthogy az ország legnagyobb részét nem dulta ellenség, egyre nagyobb területen újult meg a gazdasági termelés, az állattenyésztés, földmívelés, ipar és kereskedés“.²

Ez általános jellemzés ráillik Debreczenre is. Körülötte népesednek a falvak. A szomszédos Balmazújváros egy részét württenbergi kálvinista svábok ülik meg. A debreczeniek saját pusztáikon, a vidékiek is a magok határain mindegyre nagyobb területeket fognak művelés alá. Így nevededik az ipari készítmények fogyasztó közönsége s a fogyasztók vásárló képessége.

De sem Károly, sem pedig Mária Terézia hazánk anyagi boldogulásáért, a gazdasági élet jobbra fordításáért nem alkottak,

¹ Szűcs I. id. m. III. k. 772.

² Acsády I. „A jobbágyág története“ 339.

ha akarták is, nem alkothattak nagyszabású reformokat. A szűk látkörű uralkodó rendek ellenzésén még a jobbhagyás sorsa könnyítésére irányuló humanus törekvések is hajótörést szenvedtek. III. Károly 1727. körül Debreczen és a Tisza között főként szászallítási céljaira, hajózható csatornát akart Debreczen és a Tisza között, helyesebben Dobnál kiindulva, Debreczen érintésével a hármas Körösig építtetni. És ez áldást hozó nagy mű jelentőségét a debreczeniek sem tudták felfogni. A tanács minden hozzájárulást megtagadott.¹ A két uralkodó vajha inkább a gazdasági élet fellendítése körül tanusított volna annyi törhetetlenséget és következetességet, mint a protestánsok elnyomásában, meg az ország recatholizálásában. Noha Debreczenben is néhány iparág meghonosodása s egy-két új céh alakulása közvetlenül Mária Terézia eme törekvéseire vezethető vissza.

Igy a himvarrók, németnyergesek, óráskok, pékek, bádgosok, kelmefestők, német szíjgyártók, német szabók, német süvegesek, kőművesek, cipészek, tubákcsmálók, üvegesek tulnyomólag, sőt ezek közül némely iparágnál kivétel nélkül katolikusok voltak. És nem csak német módra dolgoztak, hanem háziüzehelyők a germanizálásnak is megannyi melegágya volt. Ezek valamennyien Mária Theresia idejében szállingóztak be Debreczenbe az ország nyugati vármegyéiből, az osztrák örökös tartományokból, meg a déli német államokból. A suszter céh ügykezelése nálunk két emberöltő múltán is nagyobbára német nyelven folyt.

Debreczen lakossága a szatmári békekötés esztendejétől fogva Mária Theresia haláláig megkétszereződött. Az 1785. évi országos népszámlálás 23,551 állandó lakost, s ezeken kívül 1735 magyarországbeli s külföldi idegent talált Debreczenben, hazánk akkor legnépesebb városában. A népesség szaporodásával egyenlő lépést tartva nőtt az iparosok száma is. Erre nézve becses adatokat tár elbünk az 1773. évi összeírás.² Megkísérlem ez eddig még ismeretlen munkát eredményét a legutolsó, vagyis az 1900. évi népszámlálás statisztikai adataival egybehangolva ismertetni. Talán felesleges mondanom, hogy nem könnyű feladat s a legtöbb foglalkozási csoportra nézve lehetetlen is az egymás mellé állításból egyöntetű következtetések levonása. Miután a két időbeli összeírás különböző elvek, szabályok szerint és különböző cézből készült.

A város polgári népessége 1773-ban 24,917, 1900-ban pedig 75,006 lélek.³ A gyarapodás 127 esztendő alatt 300-90%. A két rendbeli összeírás szerint a kereső népesség a foglalkozási ágak között következőképen oszlott meg:

¹ Magy. Gazd. Tört. Szemle 1904. 318. és városi levéltár. Vegyes tart. iratok 172.

² Számozatlan, két példány a városi közelevéltárban.

³ Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. II. A népesség foglalkozása. Az 1900. évi adatokat e munkából meríttem.

1773-beli összeírás		1900 évi népszámlálás	
Foglalkozási ágak megnevezése	24,917 főnyi összes népességből kereső	Foglalkozási ágak megnevezése	75,006 főnyi összes népességből kereső
Sorszám	személy %	személy %	
1. <i>Összeírás a városi lakosságban</i>	2000 8.27	Östermélők; birtokosok, haszonbérlet, részes földművesek, majorosok, tisztek, cselédek, munkások együtt	7870 10.4
2. Mesteremberek (opifices), mesterek (magistri), legények (sodales) és inasok (tyrones) együtt	3295 13.2	Iparosok, gyári munkások; önálló és segédismélynzet együtt	10,180 13.5
3. Kereskedők és üzletré (mercatores et quacitores) mesterek, legények, inasok	516 2.0	Kereskedelem és hitel csoportjában	2195 2.8
4. Közhivatalban és szolgálatban lévő (officiales, dicasterialistae, magistratuales, servi publici)	277 1.2	Közlekedésnél	1417 1.8
5. Szerzetesek, fizetett és magok jövedelméből élő egyházi tisztviselők (Clausuales, eccl. salarizati et suis sumptibus victuantes)	43 0.2	Közszolgálat és szabad foglalkozásoknál	1947 2.5
6. Szolgák és szolgálok (serui, ancillae)	1897 7.3	Házi cselédek	3386 4.5
7. Napszámok és napszámosság (operarii diurnistae viri et foeminae) 941+172	1113 4.5	Napszámok	1852 2.4
8. Koldusok; árvák; idegen iskolások; kollégiumi tanítványok (Pauperes; orphani; advenae scholarum; in collegio studiosique togati) 153+161+222+352	888 3.5	Váderőnél; továbbá egyéb és ismeretlen foglalkozásnak 2655+2322=	4887 6.5
Összesen	7959 31.7	Összesen	33,704 44.4
	9071 36.0	Östermélők nélkül	25,834 34.4

Minden 100 Keresőből

4. 20.06

32. 33.09

51. 5.39

52. 3.71

14. 18.33

24. 11.17

8.89

100.00

100.00

Az 1773-diki összeírás a gazdálkodó, szántóvető lakosságra nézve semminemű felvilágosítást nem ad. E foglalkozási csoport kiterjedését tehát a többi csoportok s némely más forrásbeli adatok megismerése után próbálhatjuk hozzávetőlegesen meghatározni. A régi és mostani állapotok összehasonlítására legalkalmasabbak éppen az iparosok számát feltüntető adatok. Az önálló iparosokat, mestereket, úgy az ipari segéd személyzetet: a legényeket és inasokat 1773-ban is külön-külön kimutatták. Hatvan-nolcz különböző iparágban 2049 mester, 609 legény és 637 inas dolgozott. A legutolsó népszámlálás pedig 300 féle iparágban 2873 önálló és 7141 segéd munkás (200 tisztviselő, 66 segítő családtag, 117 művezető és előmunkás, 5246 segéd munkás, 1102 tanoncz, 410 szolgáló) talált. Ezekhez jön még 156 kereső a házi és vándor ipar köréből.

Imé az ipar 130 év után sem foglalkoztat aránylag¹ több embert Debreczenben. Százalékban kifejezve most mindössze 0·3 perzentelt többen keresik élelmüket ipari foglalkozással, mint 1773-ban. Sőt kétségtelenül a régi Debreczen ipari forgalma javára billen a mérleg, ha kitüntetjük az összeírásban az akkor még virágzó házi iparágak művelőit is: a fonó, szövő, hálókötő asszonyokat. Az 1780-as évekbeli adófelvető könyvekben nem Csokonai Vitéz Mihálynak, a költőnek özvegy édes anyja az egyetlen, akinek kereső foglalkozásul a fonogatást nevezték meg s akit ezért megadóztattak. Egészséges társadalmi szervezet s az egyéni függetlenség szempontjából minden időnek és minden népnek szerencséje az önálló életmódot folytató polgárok minél nagyobb száma. Nos hát, eleink ebben a tekintetben fölöttünk állottak. Mária Thérézia kora végén az önálló mesterek a város összes lakosságának 8·2, — a kézmű iparos elem összes számának pedig 62·2%-át foglalták el. Ma e számok 3·8, illetőleg 28·7%-ra hanyatlottak. Ellenben az ipari segédszemélyzetnek az összes népességhez való aránya 5%-ról 9·5%-ra emelkedett. S míg 1773-ban 100 önálló mesterre 60 legény és inas esett, — 1900-ban 100-nak 249 a segédszemélye. Mindeme számokból a kisipari üzemek térbeli veszteségeit látjuk a gyári jellegű nagy iparvállalatok előnyére. Bár a régi összeírók e kérdéssel nem törődtek, hozzávetőlegesen azt is megállapíthatjuk, hogy 1773-ban Debreczen lakosságának majdnem fele, minden önálló mesterre, mint ugyanannyi családfőre, átlag öt családtagot számítva, körülbelől 10,200—11,000 lélek élt iparból. Az akkori népességnek 41—42 százaléka. Ez az arány fejezi ki legjobban azt a jelentőséget, amellyel a régi Debreczen gazdasági és társadalmi életében a kézmű ipar birt; kifejezi egyuttal a város kiválólag iparüző jellegét is.

A többi foglalkozási köröket a kétféle népszámlálás alapján bajos egymással párhuzamba állítani. Lássuk először is a kereskedők csoportját. 1773-ban a tulajdonképeni kalmárokon kívül

e csoportba vették fel a szekereseket és talygásokat, számszerint 183-at, akik 1900-ban a közlekedésnél szerepelnek; ellenben a kofákat, efféle piaci, vásári, utcai árusokat amott sehol nem találjuk; míg emitt nem csekély számukkal gyarapítják a kereskedelem csoportját. Régen a hitelügynek nem voltak hivatásos művelői; ellenben most jelentékeny %-kal vesznek részt a kereskedelmi forgalomban. Az 1773. évi 516 kereskedő és üzér az összes lakosságnak 29%-át teszi; — ezek közül 479 volt önálló, 14 segéd, 23 inas. — 1900-ban a megfelelő arányszám 2·8%. Még nagyobb-nak tűnik fel a kereskedelemmel foglalkozók számának növekedése, ha az 1773-diki adatból leütjük a szekeres és talygás embereinek számát, 183-at, mely az összes akkori lakosságnak csekély 0·7%-a. Most a gőz és villany korában a közlekedésnél 1417 keresőt irtak össze, a lakosság 1·8%-át.

Egyébiránt Debreczen kereskedelme az 1680-as évektől fogva száz esztendőn keresztül dekadens irányt költ, csak úgy mint az egész országé, főleg Bécs kizsákmányoló politikája miatt. A gazdag, hatalmas tőzséreket, kiknek bámulatos vállalkozó szelleméről Bécs, Brün, Nürnberg, München és Augsburg levéltárai tanuskodnak,¹ ez az önző politika szorította ki Ausztria és Németország sűrűn látogatott piacairól. Lassanként a debreczeni sósok is eltűntek, akik megrakott szekereikkel mindig és mindenütt láthatók valának a nyugati vármegyék vásárain.² Csak a XVIII. század vége felé mutatkozik némi lendülés. Országos jelentőségre vergődnek a debreczeni nagy vásárok. Csakhogy a transitó forgalom javarészt idegen kalmárok, pestiek, pozsonyiak, szepesiek és bécsiek bonyolítják le.

A közszolgálatban levők számát a régi összeírás 277-re teszi. Ide osztotta be a hadi pénztári-, kamarai- s kerületi táblai hivatalnokokat (officiales et dicasterialistae), a városi tisztviselőket (magistratuales et officiales sallarizati ex electa Communitate); a város egyéb alkalmazottait és szolgálait; tisztí orvosokat, leánytanítókat, csaplárokat, hajdukat, erdő őrzőket, keresélyásokat, harangozókat, kocsisokat, béreseket stb. (servi publici). Mi még ide számítjuk a külön kimutatott szerzeteseket, fizetett és maguk jövedelméből élő egyházi tisztviselőket, kántorokat, számszerint 43-at. Ügyvédek és más szabad foglalkozásuknak nincsenek az összeírásban. E csoportban tehát összesen 314 kereső szerepel, — az összes lakosság 1·2%-a; míg 1900-ban ugyane forgalmi kör 1937 keresővel a lakosság 2·5%-át teszi.

Még nehezebb a többi foglalkozási csoportok összehasonlítása. Régen mindenféle szolgát és szolgálot, tehát a mezei gazdálkodásnál alkalmazottakat is, együttesen irtak össze; — ellenben 1900-ban az őstermeléssel foglalkozó cselédek az ő-

¹ Dr. Takács Sándor hozzám írott levelei.

² Századok 1905. évf. V. f.

termelés körzetébe osztattak be; a házi cselédek pedig külön szerepelnek a népszámlálás statisztikájában. Ilyen eltérő alapon áll előttünk a napszámosok csoportja is. Amott együtt vannak a földmivelő és kertészkedő napszámosok minden más váltakozó munkát végzőkkel; emitt az őstermelésnél foglalatostkodók külön vétettek számba. E két csoportbeli keresők az 1773-diki összeírásban 7·3, illetőleg 4·5, az 1900-diki népszámlálásban pedig 4·5, illetőleg 2·4/0-át teszik az összes népességnek.

A többi foglalkozások számadatainak egybevetése felesleges; de lehetetlen is. Elég, ha egyszerűen rámutatunk, hogy régen a koldusok száma 153, árváké 161; idegen származású iskolás gyermekeké 222, a kollégiumi tógátus diákoké 352 volt. Ez összesen 888 (3·5%). Ugyanez összeírás kiterjeszkedett még az iskolába járó helybeli gyermekekre is, akiknek számát 1059 fiura, 702 leányra tette.

Áttérhetünk most már az őstermeléssel, közelebbről a földmíveléssel foglalkozó lakosok számának kutatására. Fentebb megjegyeztük, hogy az 1773-diki összeírás e foglalkozási ágra nem terjedt ki; teljesen feltevésekre vagyunk tehát utalva. Elfogadható számítással azt már kimutattuk, hogy az 1773-diki összes népességből körülbelül 11,000 lélek (41—42%) az ipari csoportbeli keresők háztartásaihoz tartozik. Az eddig előadottakból következik, hogy a lakosságnak számottevő perzentjét alkották a kereskedők, fuvarosok, köztisztviselők és szolgák, házi cselédek, valamint a nem kizárólag mezei munkánál dolgozó napszámosok. Ha még a legalacsonyabb számot vesszük is, a város egész területén talált 4478 házaspárból körülbelül ezret az imént felsorolt foglalkozási ágak körébe helyezhetünk, — míg két ezer és egynehány család az iparosokra esik. A háromezren felül levő háztartás körül csoportosulnak az őstermelés munkásai és eltartottjai, hozzávetőlegesen az összes lakosságnak egyharmad része. Talán valamivel, néhány perzenttel több 28·2%-nál, amennyit az őstermelés munkaköre 1900-ban lefoglalt Debreczen összes lakosságából. A földmivelő osztály gerinczét, azt az elemet, amely a maga családja tagjaival, cselédjeivel együtt a szántás-vetést tekintette egyedül, vagy legalább is legfőbb foglalkozásául, jövedelme forrásául, az úgynevezett béresföldök hasznélvezői alkották.

A debreczeni ősi városi jog minden polgárnak háza és teherviselőképesége arányában megállapított kulcs szerint a város tulajdonképeni határán, a közös vagyonból bizonyos mennyiségű szántóföld használatát biztosította. A maga illetőségét a legtöbb polgár ki is szokta volt venni az eleinte három, majd hét évenként ismételt földosztáskor. Eme joggal kereskedő, iparos, városi tisztviselő csak úgy élt, mint a szántó-vető. Mert a föld arra szolgált, hogy mindenki megtermeszthesse a saját háza szükségletére való élést. Általában véve nem is lehetett ennyinél több

egy-egy postfundualis föld hozadéka. Az 1774-ben keresztül vitt nagybirtok rendezés előtt, amely a házutánvaló földeket, a beltelek elválhatatlan tartozékául a polgárok örökösjege tulajdonává tette, senki négy nyilasnál, körülbelül 22- holdnál több házután való földet nem kaphatott. Az 1774. évi Forgách-féle királyi biztosság ugyan a belső telek területe arányában szabta meg e földek kiterjedését, — minden 8 négyszögöl belső telek után 300 □ ölben¹ — mégis csak kivételesen jelentkezik ezután is az olyan eset, amikor egy-egy ház után való föld 30—40 holdra terjed. A postfundualis földek a város közházainak illetményei (435 hold) nélkül összesen 70848 folyóölet, vagyis 13,284 kat. holdat tettek s összesen 2705 belvárosi telek között oszlottak meg. Ugy, hogy átlag kevés híján 5 hold esett minden házbirtokosra² Minthogy 1774 előtt a ház után való földeknek bérbeadását is korlátozták, egyuttal őstermelő is volt a legtöbb háztulajdonos debreczeni mesterember és kalmár.

Aki pedig egészen a földművelésre vetette magát, az olyan polgár a határ más részein, leginkább zálogjogon birt pusztákon úgynevezett béres földet váltott. A városi jog, a béres földek váltását kizárólag beltelekkel bíró polgárnak engedte meg — adó és igavonó jószág arányában. De 16 nyilasnál többet senkinek sem adtak, ha még főbíró volt is.³ Egy nyilas föld, akkor is, mint most, a régi béres földekből alakult tanyabirtokoknál, 9000 □ osztályát, mindkét járásra nézve. Az alsó járási földek Szepes, Ebes, Nagy-és Kis-Hegyes, — a felső járásiak Macs, Elep és Köselyszeg pusztákon feküdtek. Amazok 2593 nyilast tettek s 850 felé oszlottak; emezek terjedelme 2272 nyilas volt 710 tagban. A bért fizető polgárok száma mindazonáltal a valóságban jóval kevesebb volt 1560-nál, miután akárhány olyan gazdát találunk a lajstromokban, aki 2—3 helyen is vett ki béres földet, noha, mint az imént mondtam, 16 nyilasnál többet így sem használhatott. Különösen a tűzhöz közelebb ülő senátor és esküdt uraimék cselekedtek így. A tulajdonképeni szántóvető polgárok száma azért is csökken, hogy számos jómódu kalmár és mester ember eme főfoglalkozása mellett mellékesen mezei gazdálkodást is folytatott. Másként nem is juthattak béres földhöz, hanem csak legalább 10 frt évi adó és legalább egy pár igavonó jószág után, amellyel a várost is szükség esetén szolgálhatták. Aki igás marha után kapott ilyen földet, ha felhagyott a marha tartásával, attól elvették a földet és más jogosultnak adták. A béres föld

¹ Ugyanezen kir. commissió jkve a városi levéltárban.

² Postfundualis földek lajstroma pro Anno 1775. számozatlan a számvétség levéltárban.

³ Forgách-féle kir. biztosság Jkve.

albérbe sem volt adható.¹ Ez a statutum tehát utját állotta a bérgazdaságok terjedésének és a bérlőgazdák szaporodásának, sulyos hátrányára a taksás telkeken élő szegénységnek, a polgári jogokból kizárt külvárosok napszámos népének.

Másfelől a régi Debreczen gazdasági rendszere és birtok politikája biztosította a föld egyenletes eloszlását. A művelés alá fogott terület sem tulságos mértékben el nem aprózódhatott, sem kevés kézben össze nem halmozódhatott.

Érdekes erre nézve a béres földekül használt területek megoszlása, melyet az 1775-diki lajstrom alapján mutatok ki:

Volt akkor:

1—	1½	nyilas	terjedelmű	tag	. . . . .	617	(39·60 ⁰ /o)
2—	2½	"	"	"	. . . . .	215	(13·77 ⁰ /o)
3—	3½	"	"	"	. . . . .	235	(15·06 ⁰ /o)
4—	4½	"	"	"	. . . . .	146	(9·35 ⁰ /o)
5—	5½	"	"	"	. . . . .	122	(7·82 ⁰ /o)
6—	6½	"	"	"	. . . . .	76	(4·87 ⁰ /o)
7—	7½	"	"	"	. . . . .	51	(3·26 ⁰ /o)
8—	8½	"	"	"	. . . . .	35	(2·24 ⁰ /o)
9—	9½	"	"	"	. . . . .	25	(1·60 ⁰ /o)
10—	10½	"	"	"	. . . . .	11	(0·70 ⁰ /o)
11	nyilason	felül	16	nyilasig	. . . . .	27	(1·73 ⁰ /o)
						1560	(100 ⁰ /o)

A puszták összes területe, amelyeken a béres földek feküdtek, 37,849 kat. hold; ebből 130 év előtt 27,365 holdat foglaltak el szántásra.

Ugyanezen gazdasági rendszer és birtok-politika, melyet most ismertettem vázlatosan, érthetővé teszi azt is, amire már fentebb rámutattunk, miért alkották a béresföldek hasznélvezői a debreczeni földmivelő osztály zömét. Most már látjuk, hogy a mezei gazdálkodással foglalkozott társadalmi rétegek törzse másfél ezer önálló gazdából sem állott; ezeknek is több mint fele olyan kis birtokon élt, amelyet kiki saját házanépével megmunkálhatott. Tehát nem szorult gazdasági cseléd tartására. Külön napszámos-erőt is csak a legszorgosabb mezei munkák (kapálás, aratás, nyomtatás) idejében volt kénytelen segítségül fogadni. Ha ezerre tesszük is a szorosan véve földmivelésből élő birtokos polgárok számát, ugyanennyire a mezei gazdálkodásnál alkalmazott szolgákat s 800-ra a napszámosokét, még mindig nem éri el a földmiveléssel foglalatalkodók száma a kezmuipari keresők számát. Ha ujra emeljük is e valószínű feltevésen alapuló létszámot, — nem emelhetjük annyira, hogy 3200 östermelőnél több jöhessen ki.

Mindezeknél fogva végeredményül állithatjuk, hogy Debreczen a XVIII. század végéig kiválóan iparüző város volt.

¹ Id. kir. biztosság Jkve.